

MARENGLLEN VERLI**TË DHËNA NGA DOKUMENTACIONI KONSULLOR
AUSTRO-HUNGAREZ I VITIT 1877 PËR TIPARET
E SHQIPTARËVE DHE STRUKTURËN DEMOGRAFIKE
TË SANXHAQEVE TË SHQIPËRISË SË VERIUT
(Shkodër, Prizren, Prishtinë, Nish, Shkup, Dibër, Jenipazar)***

Në dokumente të ndryshme të diplomacisë austro-hungareze të gjysmës së dytë të shekullit XIX gjendet një informacion jo i pakët për tiparet e shqiptarëve, si edhe për numrin dhe përbërjen etnike të popullsisë së sanxhaqeve ose vilajeteve të quajtura shqiptare. Interesimi i posaçëm i Perandorisë Habsburge për rajonin e Ballkanit, në konkurrencë veçanërisht të ashpër me Perandorinë Ruse, për pasojë ngritja e dendur e konsullatave në territorin e Ballkanit osman, kualifikimi përgjithësisht i lartë i personelit të tyre dhe po kështu burimet mjaft të besueshme zyrtare e jozyrtare të informacionit që ato siguronin, janë tregues për të krijuar bindjen se të dhënat arkivore të diplomacisë vjeneze të kësaj periudhe meritojnë vlerësim serioz dhe janë për t'u marrë në konsideratë.

Për shkak të ballafaqimit substancial për të zotëruar Ballkanin, kuptohet rëndësia që kishte për Vjenën vjelja e informacionit sa më të saktë për situatën demografike në rajon dhe potencialin njerëzor, forcën ushtarake, ekonomike, tiparet specifike, prirjet politike të popujve që e banonin atë. Në bazë të këtij informacioni llogariteshin avantazhet dhe disavantazhet për realizimin e projekteve gjeostrategjike, llogaritej forca e “miqve”, ku bënin pjesë shqiptarët, dhe e “armiëve” ku llogariteshin sllavët, të cilët do të mbështesnin ose kundërshtonin politikën e Vjenës për të zotëruar pjesën qendrore dhe perëndimore të Gadishullit dhe për administrimin e territoreve të reja në këto anë.

Për ne është me interes të studiohen të dhënat dhe opinioni i austro-hungarezëve në periudhën kur “Kriza Lindore”, që shpërtheu më 1875, ende nuk kishte hyrë në ato zhvillime të nxehta që ndodhën gjatë dhe pas Luftës Ruso-Turke të 24 prillit 1877- 28 janarit 1878 (Traktati i Paqes midis Perandorisë Ruse dhe Perandorisë Osmane u nënshkrua në 3 mars 1878 në

* Kumtesë e mbajtur në Simpoziumin Ndërkombëtar: “Kosova dhe Perandoria Osmane në dokumente arkivore”, organizuar në Prishtinë, më 14-16 prill 2009, nga Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës dhe TIKA (Turkish International Cooperation and Development Agency).

Shën Stefan), kur forcat e armatosura të Serbisë dhe të Malit të Zi depërtuan brenda kufijve të Perandorisë Osmane, në trevat shqiptare, duke terrorizuar popullsinë, çka solli shpërngulje masive dhe ndryshime demografike, veçanërisht në vise të gjera të Sanxhakut të Nishit.

Në periudhën mars-qershor 1877, gjatë së cilës u shkrua një raport* (17 mars 1877) mbi organizimin administrativ të vilajetit të Kosovës dhe një memorandum** mbi Shqipërinë (20 qershor 1877) nga konsulli i Austro-Hungarisë, konti Lipih, të cilat na kanë shërbyer si burime kryesore të informacionit për situatën demografike dhe tiparet e popullsisë të sanxhaqeve të konsideruara të Shqipërisë Veriore, ende nuk kishin ndodhur çvendosje popullore, kështu që të dhënat janë nga gjendja statike e deriatëhershme.

Nëse, gjithsesi, vërtetësia e tyre ishte e diskutueshme, çka e paralajmëron edhe vetë konti Lipih, kjo lidhet me saktësinë e regjistrimeve osmane, me saktësinë e diferencimit nacional të arritur prej tyre, ose edhe me saktësinë e burimeve të tjera të informacionit, që mund të ketë shfrytëzuar konsulli, për të krijuar bindjen e tij kur përpiloi raportet për eprorët (për përfaqësinë diplomatike të Austro-Hungarisë në Stamboll dhe për Ministrin e Jashtëm në Vjenë).

Para se të relatojë informacionin demografik që disponon për Vilajetin e Kosovës në kufijtë e krijuar nga Mithat Pasha në pranverën e vitit 1877, konsulli relatton për këtë hap të ndërmarrë nga Porta e Lartë sipas këndvështrimit të diplomacisë austro-hungareze. Lipih-u argumenton se hapi i ndërmarrë nga veziri i shquar ishte politik dhe synimi i tij i vërtetë ishte përdorimi i shqiptarëve për mbrojtjen e rajonit nga rreziku sllav, duke shmangur, së pari, zgjerimin e Bullgarisë drejt Perëndimit, domethënë krijimin e Bullgarisë së Madhe, që do të shërbente si pykë e Rusisë në Balllan. Duke vlerësuar rolin e shqiptarëve konsulli njëherësh vlerëson pozicionin strategjik të Vilajetit të Kosovës dhe kryeqendrës së re të tij, Prishtinës, për të përballuar çdo mësymje nga lindja. Njëherësh në raport shënohet përputhja e interesave të Austro-Hungarisë, me veprimin e Mithat Pashës për të penguar zgjerimin e shteteve sllave dhe veçanërisht Rusisë në Gadishull.

Më tej, në memorandumin e 20 qershorit, konsulli trajton situatën në sanxhaqet ku banonin “shqiptarët e Veriut”, përkatësisht të Shkodrës, Prizrenit, Prishtinës, Nishit, Shkupit, Dibrës dhe Jeni Pazarit, si edhe në trevën e Mirditës. Konsulli edhe një herë, sikurse në raportin e 17 marsit, tërheq vëmendjen e Vjenës se: “Në rrethanat e sotme kombi shqiptar duhet të konsiderohet si një faktor politik që meriton të trajtohet ... dhe të çmohet sipas vlerës së tij të plotë, posaçërisht për shkak të afrimit të rrezikut të sllavizimit të

* Arkivi i Institutit të Historisë (më tej: AIH), Vj. 29-16 (*Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (më tej: HHSt.A,PA,A, Nr.9).

** *Po aty*, Vj. 29-8 (HHSt.A,PA,A, Nr. 104).

Gadishullit Ballkanik”, sepse ai bën pjesë te “elementet që janë të përshtatshëm për t’i vënë pritë këtij procesi, çka ka një rëndësi të veçantë në çastin e tanishëm (vër re: ka rreth dy muaj që ka nisur Lufta Ruso-Turke) në radhë të parë për politikën austro-hungareze të orientit, që nuk e sheh oportune riformimin e shteteve sllave, gjysmë sovrane ose krejtësisht sovrane, në kufirin juglindor të Perandorisë [Austro-Hungareze]. Për sa i takon aleatëve tanë të mundshëm, vijon konsulli, është e këshillueshme që të njohim tamam si forcën e tyre numerike, ashtu edhe cilësitë e tyre dhe, nga kjo pikëpamje, kombi shqiptar ... përbën faktor kryesor ndër elementet jo sllavë të Gadishullit Ballkanik, ndonëse në rrethet e gjera është ende pak i njohur”.

Duke u përqendruar veçanërisht te shqiptarët e veriut, ose gegët, për të cilët mendon se vlejné posaçërisht për qëllimet strategjike të Austro-Hungarisë në Ballkan, konsulli Lipih jep konsideratat e tij për tiparet e tyre “*Raca shqiptare ... shkruan ai, është konservatore, ... e gjallë... dhe deri tani me sukses të dukshëm ja ka arritur të ruajë pavarësinë [veçoritë] e saj kombëtare. Kjo racë është energjike, e guximshme dhe e lidhur me dashuri ndaj atdheut dhe institucioneve të vendit. Gjithashtu shqiptarët nuk mund t’i mohohet inteligjencia, aftësia për t’u edukuar dhe sensi i një vështrimi të drejtë në çështjet politike. Këtë e dëshmon përparimi shoqëror që ata arrijnë kudo ku paraqiten kushte normale, të cilat favorizojnë zhvillimin e tyre; numri i konsiderueshëm i kapaciteteve ushtarake dhe politike që kanë dalë nga mezi i popullit dhe që kanë ditur të hipin në pozita të rëndësishme ... ndryshimi i besimit i një pjese të rëndësishme të kombit nuk i vuri ata që mbeten me besimin e vjetër në një gjendje inferiore karshi të parëve, ... në gjerat fetare janë të ftohtë, pothuajse indiferentë... Karakteristika të tjera të shqiptarëve, relatton konsulli, janë mikpritja e tyre, mbajtja e shenjtë e fjalës së dhënë, ... qëndrueshmëria, zotësia e tyre morale dhe fizike dhe sedra e zhvilluar në lidhje me konceptet më të gjera mbi nderin”.*

Pasi ka rreshtuar tiparet pozitive të shqiptarëve, konsulli nuk heziton të evidentojë edhe tiparet e tyre negative. “*Ata janë kokëfortë, shkruan ai, të paqëndrueshëm, lakmues dhe jo mirënjohës*”. Por veprimet e tyre plaçkitëse ai i konsideron “*pasoja të kushteve të mjerueshme*”, kurse hakmarrjen pjesë të kodit zakonor. “*Shqiptari mund të heqë lehtësisht dorë nga grabitja dhe plaçkitja, shkruan konsulli, për t’u bërë një bujk i qetë, por jo edhe nga zakoni i tmerrshëm i shpagimit të gjakut, i cili është i lidhur ngushtë me konceptin e tij të nderit...*”. Për këtë, thekson konsulli, ndikon mungesa e autoritetit ligjor, i cili do të mirëpretej për të ndryshuar gjendjen e mjerueshme.

Pasi i vlerëson shqiptarët e veriut (gegët) me më shumë virtyte se shqiptarët e jugut (toskët), duke i konsideruar “*më të besuar më kavalierë dhe më të fortë fizikisht..., më kompaktë, ... më tepër besnikë ndaj krishterimit, veçanërisht ndaj besimit katolik*” dhe simpatizantë të Austro-Hungarisë çka për të është edhe kryesorja, konsulli Lipih përvijon sipas opinionit personal, kufij të

gjeografikë të trojeve të shqiptarëve përgjithësisht dhe të Shqipërisë së Veriut, posaçërisht. Sipas Lipih-ut, nisur nga kriteri gjuhësor, kufiri verior i trevave shqiptare kalonte nga Perëndimi në Lindje prej bregdetit të Adriatikut, “pak nën Tivar”, përmbi shpatet e maleve dhe këndin verior të liqenit të Shkodrës, përpjetë Cemit, nëpër Kuç, Vasojeviç dhe Kolashin, (ku shqiptarët i konsideron të sllavizuar) në Guci dhe Plavë, vijonte përpjetë lumit Ibër, në Rozhajë, më tej prej Suhadolit dhe Glugovikut në Duga Poljanë mbi pllajën e Rogoznës deri në perëndim dhe jugperëndim të Jeni Pazarit. Kufiri pas kësaj ngjitej në krahinat e Vuçiternit, Kurshumlisë dhe Prokuples, deri sipër në kufirin me Serbinë, kthehej përsëri te lumi i Toplicës deri në derdhjen e tij në Moravën Bullgare, duke ndjekur më tej rrjedhën e këtij lumi dhe të Moravicës deri në Kumanovë. Vija që nga kjo pikë, përcakton konsulli, drejtohet nga perëndimi përgjatë shpatit jugor të Karadakut (të Shkupit) nëpër Lepenc, çan përmes fushës së Vardarit, afërsisht te gryka e Treskës në Vardar, kalon përgjatë Treskës, vijon gjatë kufirit të Sanxhakut të Manastirit me Dibrën deri në pjesën veriore të Liqenit të Ohrit dhe shtyhet në perëndim për në Shkumbin duke zbritur drejt jugperëndimit në Adriatik. Sipas konsullit vendbanime të shqiptarëve veriorë gjendeshin edhe përtej kufirit të përmendur, në sanxhaqet e Vidinit dhe të Sofjes, kurse zonën nga Berati deri pak në veri të Durrësit, e vlerëson si trevë kalimtare midis dialekteve geqe e toske.

Pas informacionit të sipërpërmendur për tiparet e shqiptarëve dhe shtrirjen gjeografike të trevave të banuara nga popullsia shqipfolëse e veriut, konsulli Lipih ofron sikurse shprehet vetë *“një paraqitje aproksimative të raportit të shqiptarëve me kombësitë fqinje”*, përmbledhur sipas ndarjes administrative aktuale. Gjysma lindore e *“shqiptarëve të veriut”*, sipas tij, popullonin rajonet e Prizrenit, Dibrës, Jenipazarit, Nishit dhe Shkupit, *“pra aproksimativisht qarkun e ish vilajetit të Prizrenit”*.

“Nuk mund të pretendoj, nënvizon konsulli, se kam dhënë informacion statistikor për një strukturë të plotë, por sidoqoftë, ai është afër të vërtetës”.

Vështrimi mbi statistikën e ofruara nga Lipih-u, të cilat, do të jepen të plota e të grupuara në tabelë, në fund të kësaj kumtese, japin përmbledhtas këtë tablo për popullsinë shqiptare:

Sanxhaku i Shkodrës për 13 rrethe ose kaza (Shkodër, Podgoricë, Tivar, Ulqin, Zadrimë, Lezhë, Pukë, Krajinë, Anamal, Kuç, Krujë, Durrës, Tiranë) kishte gjithsej 147.000 banorë shqiptarë (87.600 banorë myslimanë, 58.900 banorë katolikë dhe 500 banorë ortodoksë). Popullsia e 13 rretheve, së bashku me 52.750 banorët (7500 myslimanë dhe 45.250 katolikë) e 17 fiseve malore të këtij sanxhaku (Mirditë, Hot, Kastrat, Kelmend, Shkrel, Triepsh, Rioll, Grudë, Postribë, Gjovanj, Plaut, Kir, Sumë, Toplanë, Dushman, Shalë, Shosh) jepnin për Sanxhakun e Shkodrës një popullsi shqiptare prej 199.750 banorësh, e cila zinte rreth 82% (sipas përkatësisë fetare 77,60% myslimanë, 52,14% katolikë dhe 0,25% ortodoksë) të popullsisë së përgjithshme prej 243.550 banorësh.

Ndërkohë në Sanxhakun e Prizrenit për 5 rrethe ose kaza (Prizren, Gjakovë, Pejë, Guci, Tetovë, Lumë) shënohen 109.200 shqiptarë (185.500 ose 93,12% myslimanë dhe 13.700 ose 6,87% katolikë) të cilët përbënin 71,6% të popullsisë së përgjithshme prej 278.200 banorësh.

Në Sanxhakun e Prishtinës për 5 rrethe ose kaza (Prishtinë, Gjilan, Vuçitern, Mitrovicë, Vranjë) shënohen 90.300 shqiptarë (89.000 ose 98,56% myslimanë, dhe 1300 ose 1.43% katolikë) përkatësisht 47,81% e popullsisë së përgjithshme prej 194.500 banorësh.

Në Sanxhakun e Nishit për 3 rrethe ose kaza (Leskovc, Prokuple, Kurshumli) shënohen 58.000 banorë shqiptarë (të gjithë myslimanë), që përbënin 42,49% të popullsisë së përgjithshme prej 136.500 banorësh.

Duhet saktësuar se në këtë sanxhak pas pushtimit dhe aneksimit nga Serbia në kapërcyell të viteve 1877-1878, u përfshinë edhe 25.000 banorë shqiptarë (100% myslimanë) të Vranjës, çka e çon numrin e shqiptarëve para shpërnguljes së tyre masive së paku në 83.000 banorë.

Në Sanxhakun e Shkupit, shqiptarët në dy rrethe (Shkup dhe Kumanovë) shënohen 31.000 (100% myslimanë) çka do të thotë se ata përbënin 28,31% e popullsisë prej 109.500 vetësh.

Më të shumtë paraqiten shqiptarët në Sanxhakun e Dibrës ku në 4 rrethe ose kaza (Dibër e Sipërme, Dibër e Poshtme, Elbasan, Mat) janë shënuar 190.000 (68.000 ose 98,94% myslimanë, 500 ose 0,26% katolikë dhe 1500 ose 0,78% ortodoksë) që do të thotë se përbënin 91,34% të gjithë popullsisë prej 208.000 banorësh.

Në sanxhakun e Jenipazarit në 3 rrethe ose kaza (Jenipazar, Beranë, Rozhajë) shënohen 30.000 shqiptarë (të gjithë myslimanë) shifër që përfaqësonte rreth 22% të popullsisë prej 136.000 banorësh.

Për të 7 sanxhaqet e sipërpërmendura konsulli Lipih llogarit 798.000 shqiptarë (84,76% myslimanë, 14,98% katolikë, 0,25% ortodoksë) të cilët përbënin mbi 60% të popullsisë së përgjithshme.

Veç shqiptarëve konsulli relatton për të 7 sanxhaqet edhe praninë e 500 mijë sllavëve, përkatësisht 245.000 serbëve (77% ortodoksë, 21,42% myslimanë dhe 1,51% katolikë) dhe 228.500 bullgaro-maqedonëve (96,71% ortodokse, 3,28% myslimane), të cilët së bashku përbënin 37,73% të popullsisë, si edhe te 45.750 banorëve nga grupe të tjera etnike (jevgj, çerkezë, vlllehë, hebrej) që përbënin 3,4% të popullsisë.

Kështu në tërësi të 7 sanxhaqet ku jetonin “shqiptarët e veriut” sipas konsullit Lipih, në vitin 1877 kishin një popullsi prej 1.345.000 banorësh.

Paraqitja e sistemuar e të dhënave të sipërpërmendura të memorandumit të 20 qershorit 1877, mbi sanxhaqet e Shqipërisë së Veriut, si edhe të raportit të 17 marsit 1877 mbi vilajetin e Kosovës paraqitet më poshtë në tabela:

1. Tabela e përgjithshme e strukturës etnike e fetare të popullsisë në 7 sanxhaqet e “Shqipërisë së Veriut” e përgatitur sipas të dhënave të memorandumit të 20 qershorit 1877, paraqitet e tillë:

Sanxhaqet					Sllavë							
	Shqiptarë				Serbë				Bullgarë			
	Mys	Katol.	Ortodok	Gjithsej	Mysl.	Katolik	Ortodok	Gjithsej	Mysl.	Katolik.	Ortod.	Gjithsej
Shkodër 13 rrethe, 17 fise	95100 47,60%	104.150 52,14%	500 0,25%	199750 100% 147.000 52750	11.500 32,12%	2500 6,98%	21800 60,89%	35800 100%	-	-	-	-
Prizren 5 rrethe	185.500 93,12%	13.700 6,87%	-	199200 100%	15000 30,92%	-	33500 69,07%	48500 100%	2500 8,77%	-	26000 91,22%	28500 100%
Prishtinë 5 rrethe	89.000 98,56%	1300 1,43%	-	90300 100%	-	1200 2,74%	42500 97,25%	43700 100%	-	-	60500 100%	60500 100%
Nish 3 rrethe	58000 100%	-	-	58000 100%	-	-	11000 100%	11000 100%	-	-	57500 100%	57500 100%
Shkup 2 rrethe	31000 100%	-	-	31000 100%	-	-	-	-	5000 7,81%	-	59000 92,18%	64000 100%
Dibër 4 rrethe	188000 98,94%	500 0,26%	1500 0,78%	190000 100%	-	-	-	-	-	-	18000 100%	18000 100%
Jeni Pazar 3 rrethe	30000 100%	-	-	30000 100%	26000 24,52%	-	80000 75,47%	106000 100%	-	-	-	-
7 sanxhaqet	676600 84,76%	119650 14,98%	2000 0,25%	798250 100%	52500 21,42%	3700 1,51%	188800 77,06%	245000 100%	7500 3,28%	-	221000 96,71%	100%

Myslim. të përz.	Sllavë gjithsej	Vllehtë	jev gj	çerkezë	Izraelitë (hebrej)	Të ndryshëm gjithsej	Numri i përgj. i popullsisë	Shqiptarë	Sllavë	Të tjerë
-	35800 100%	5000 Ortod.	3000 Myslim.			8000 100%	243550 100%	199750 82,01%	35800 14,69%	8000 3,28%
2000	79000 100%	2500 vllehtë ortodoksë	19000 jev gj myslimanë + 250 jev gj ortodoksë	14000 myslimanë	2000	37750 vllehtë, jev gj, çerkezë, hebrej	278200 100%	199200 71,60%	79000 28,39%	37750 3,43%
-	104200 100%						194500 100%	93000 47,81%	104200 53,57%	
10000	78500 100%						136500 100%	58000 42,49%	78500 57,50%	
14500	78500 100%						109500 100%	31000 28,31%	78500 71,68%	
-	18000 100%						208000 100%	190000 91,34%	18000 8,65%	
-	106000 100%						136000 100%	30000 22,05%	106000 77,94%	
26500	500000 100%						7500 100%	22250 100%	14000 100%	
							Sipas Lipih-ut 1345150			

Mospërputhja midis shifrave të përgjithshme të dhëna nga konsulli Lipih dhe atyre të tabelës, të krijuar sipas të dhënave të tij, është 1250 banorë. Me sa duket se kjo lidhet me ndonjë të dhënë të detajuar të shkruar gabim. Është për të shënuar gjithashtu se Sanxhaku i Nishit i aneksuar nga Serbia më 1878 kishte në përbërje përveç krahinave të Leskovcit, Prokuples e Kurshumlisë, edhe Vranjën, që në qershor 1877 figuron krahinë e Sanxhakut të Prishtinës.

Informacioni shumë i vlefshëm i konsullit austro-hungarez, në të dy këto dokumente edhe pse mund të ketë pasaktësi, veçanërisht në këndvështrimin demografik, qoftë për shkak të lëvizjes së kufijve administrative, qoftë për shkaqe të tjera të ndryshme, gjithsesi dëshmon potencialin shumëdimensional të kombit shqiptar, dominimin e padiskutueshëm numerik të tij në trevat në fjalë, të konsideruara vise shqiptare dhe, gjithashtu, llogaritjen e tij si një barrierë të perëndimit për të ndalur sllavizimin e Ballkanit. Ky pozicion i shqiptarëve në shek. XIX, në vitet e Krizës Lindore, është rivlerësuar në gjeopolitikën e sotme botërore, çka jep shansin që çështja shqiptare përgjithësisht dhe jo vetëm ajo e Kosovës, e krijuar me dimensionin e vet të plotë më 1913, të shkojë në rrugën e zgjidhjes. Faktori ndërkombëtar me sa shihet e ka kuptuar vlerën reale të shqiptarëve si faktor stabiliteti në rajon dhe, sipas fjalëve të përmendura nga Lipih më 1877, nuk do të gabojë përsëri për t'i "*tradhëtuar shqiptarët*" si në kohën e kaluar.